

Мустапаева А.

СИНОНИМДЕРДИН КЕПТИН ЭМОЦИОНАЛДЫК ЭКСПРЕССИВДҮҮЛҮГҮН АРТТЫРУУДАГЫ РОЛУ

Мустапаева А.

РОЛЬ СИНОНИМОВ В ПОВЫШЕНИИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ЭКСПРЕССИВНОСТИ РЕЧИ

Оозеки же жазуу речинин маданияттуулугун арттырууда жана анын стилин жакшыртууда синонимдердин табиятын, айрыкча алардын катарларынын бири-биринен айырмаланган маанилик оттенкаларын, экспрессивдүүлүк касиеттерин туя билүүнүн, үйрөнүүнүн мааниси зор. Тактап айтканда, синоним сөздөрдү келди колдоно бербестен, аларды айтылуучу ойдун мазмууна, багытына карай ылгап, тандап колдонуу керек. Адатта, лексикалык синонимдерди пайдаланууда ар бир жазуучунун интеллектуалдуу ой жүгүртүүсү, өз эркин, оюн түшүндүрүү үчүн алынган лексикалык синонимдерди тандоосу да, колдонуш ыкмалары да ар түрдүү болот. Айталы, синонимдик катарларды экспрессивдүү-стилистикалык мүнөзүнө карата иргеп, ылгап колдонууда алардын ортосундагы маанилик окшоштуктарды эмес, тескерисинче, алардын ортосундагы семантика-стилистикалык өзгөчөлүктөрдү эске алуу талапка ылайык. Анткени синоним деп аталып, ар башка айтылган сөздөрдүн негизинде бир түшүнүк жатканы менен алардын ортосунда семантикалык жана стилистикалык айырмачылыктар болбой койбойт.

Ошондуктан сүйлөөчү же жазуучу тарабынан ушул өзгөчөлүк эсепке алынып, бир эле түшүнүк стилдик максатка ылайыктуу синоним сөз менен кылдаттык берилет. Синоним сөздөр көркөм чыгармада публистикалык стилдин көркөм жанрларында сүйлөшүү стилинде стилистикалык табиятын терең ачат жана ал аркылуу стиль жаратуучу касиетин көрсөтөт.

Айталы, бир эле сөздүн кайталанбашын айрым сөз чеберлери бүтүндөй бир чыгармасында сакташы мүмкүн. Алсак, Кыргызстан Ленин комсомолу жаштар сыйлыгынын лауреты Т.Кожомбердиевдин «Отгон өскөн кызыл гүл» деген поэмасында:

Байкуш ай! Сөөк сыздайт, боздойт уулуп:

- Я алла, а кудаи!-деп колун сунуп-деген саптагы сөз «жалбаруу» мааниде берилди.

Бир сүйлөмдүн же абзацтын чегинде синоним сөздөр бир эле түшүнүктү туюнткан сөздү кайра-кайра кайталай берүүгө жол берген эмес.

Ал эми кош сөз же бир өңчөй мүчө формасында кепте колдонулган синонимдер сүйлөшүү стилинин белгисин жаратат:

1. Тоодогу тунук булак, мөлтүр булак,
Токтолбой аскалардан түшөт кулап. («Берешендик»)
2. Күйүп-бышып,
Тосо калып эл алдын. (Гүл жыты).

3. Жаткансыйт жүрөгүң согулуп,
Жан-дүйнөң баратат сорулуп.
Митедей тыткылап жаныңды
Миң жылдын оорусу чогулуп
(«Көкөлөйт бийикке»).

4. Аң-таң болуп,
Тилсиз-бутсуз калгандай.
Андай үйдү кыйын үй деп аташка («Турмуш»).

1-мисалдагы «тунук, мөлтүр» деген сөздөр өз ара синонимдер болгондуктан «таза» деген мааниде, 2-3-4-мисалдагы кош сөз формасында келген синоним сөздөр «ички сезимдерин» жана «таң калуу» маанилерин билдире алды. Бир сүйлөмдүн чегинде эки жана андан көп синонимдеш сөздөрдү колдонуу менен чыгармадагы каармандын образдуулугу тереңдетилет:

1. Унутуп эркектигин, жигиттигин,
Уялбай көздөрүмдөн жаштар акты.
(«От өчпөгөн коломто»).
2. Баатырлар, туйгундар жыйырма сегиз,
Тайбанбас, жалтанбас баары тегиз.
(«Жыйырма сегиз баатыр»).

Унутпайбыз эч убакта аныңды,
Өчүрбөйбүз, бийикке сунабыз - бул ыр сабындагы «унутпайбыз - өчүрбөйбүз» деген сөз кайталоого жол берген жок, эң негизгиси, ырдын ырақтауулугу сакталды.

Автор же сүйлөөчү кепте сүйлөө тилинин белгисине кайсы бир стилистикалык боёктуулукту киргизүү максатында зарыл сөздү сүйлөмгө кошот. Алар кепте стилистикалык маанилерди туюнтуу үчүн колдонулат: эркелетүү, кемсинтүү, таң калуу, өкүнүү, урматтоо жана башка.

Өкүнүү маанисинде айтылган синонимдеш сөздөр төмөнкү саптарда берилген:

1. Чыныгы бечаралар, бактысыздар
Жонунда тууган элдин жүгү жоктор.
(«Мекен жүгү»)
2. Арга жок, кемибөөгө, бөксөрбөөгө,
Арга жок, азайбоого, өзгөрбөөгө.
(«Өлүм сүрү»).

Таң калуу маанисинде:
Ааламдар,

Адамдардын акылына аң-таң калды.
(«Кызыл алма»).

Эркелетүү маанисинде:
Кайдан келдин энтендеп,

Ии, секетим, Анашым.
(«Кичинекей Анаш»).

Ички сезимин билдирүү, достук мааниде;
Акылдаш, сырдаш кылып толкундарды,
Аялга айтпас сырын, көлүнө айткан
(«От өчпөгөн коломто»)

«Акылдаш, сырдаш» деген синонимдеш

Сөздөр бири-биринин маанилерин толуктоо иретинде айтылды.

Демек, поэтикалык сөздөр тилде түрдүү көркөм милдеттерди аткарат.

Тексте алар поэтикалык көтөрүңкүлүктү, бийик тонду, рухий сулуулукту жаратат.

Анын ушундай көркөмдүк сапаты айрыкча акындар тарабынан көркөм каражат катары пайдаланылат:

Уктап жатпа, адетиндир тук этпей?

Жымжырт. Жоопсуз. Кузгун дагы кук этпей.

(«Энем жана коломто»).

Бул ыр сабындагы «Жымжырт, жоопсуз» деген синонимдеш сөздөр ырдын таасирдүүлүгүн арттырып турат.

Ошентип, эмоциялык-экспрессивдик терс мааниге ээ сөздөрдүн бардыгы эле адабий тилдин нормасына дал келе бербейт. Каргоо-шилөө жана жактырбоо-кемсинтүү маанисиндеги сөздөр адабий тилдин нормасынын чегинде турса, орой сөздөр адабий тилдин талаптарына жооп бербейт. Ошондуктан, бул

сөздөр тил маданиятынын сапатын төмөндөтүшү мүмкүн.

Сөздөрдүн эмоциялык-экспрессивдик боектуулугу сөздүн эмоциялык маанисин түзөт. Синоним сөздөр-кыргыз тилинин стилистикалык, улуттук белгилерин байыртадан бери сактап келе жаткан лексикалык бирдиктер, жана тилде өтө өнүккөн кубулуш.

Бул тууралуу бир катар тилчи-окумуштуулар эмгектеринде белгилеп жүрүшөт. Биз ал эмгектердин айрымдарына таянып, синоним сөздөрдүн речтеги эмоционалдык-экспрессивдүүлүгүн арттыруудагы аткарган кызматын Т.Кожомбердиевдин ырларынын мисалында ачууга аракеттерди жасадык. Түпкүлүгүндө, синонимдер поэзияга караганда оозеки речте, фольклордук чыгармаларда арбын учурап, өз мамилелик категориядагы милдеттерин өтө активдүү аткарышат. Бул өзүнчө иликтөөнүн объектиси.

Адабияттар:

1. Ашырбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы: фонетикалык, сөз жасоо жана лексикалык стилистика. - Бишкек, 2000.
2. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы-Б, 1997
3. Кожомбердиев Т. От өчпөгөн коломто. Кыргызстан басмасы –Ф, 1972.
4. Кожомбердиев Т. Кыл чокулар «Кыргызстан» басмасы- Ф, 1981.
5. Кожомбердиев Т. Ыр булак «Кыргызстан» Ф, 1984.